

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI

ZAVRŠNI MAGISTARSKI RAD
**GOVORNA KARAKTERIZACIJA LIKOVA U ROMANU „SONJEČKA“ LJUDMILE
ULICKE**

Studentica:

Ajla Kurahović

Mentorica:

Akademik, prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić

Sarajevo, septembar 2022.

SADRŽAJ

APSTRAKT	1
UVOD	2
1. TUĐI GOVOR	4
1.1. GOVORNI ČINOVI	5
1.2. GRICEOVO NAČELO KOOPERATIVNOSTI, STRATEGIJE UČTIVOSTI I ODNOSI MOĆI	6
2. GOVORNA KARAKTERIZACIJA LIKOVA U ROMANU „SONJEČKA“ LJUDMILE ULICKE	7
2.1. INTERPRETACIJA GOVORA LIKOVA U ROMANU „SONJEČKA“	8
2.1.1. UPRAVNI / DIREKTNI GOVOR	8
2.1.2. SLOBODNI NEUPRAVNI GOVOR	20
2.1.3. NEUPRAVNI / INDIREKTNI GOVOR	24
2.2. ROD I GOVORNA KARAKTERIZACIJA LIKOVA	25
2.3. ULOGA IMENA „SONJEČKA“ U SKLOPU GOVORNE KARAKTERIZACIJE LIKOVA	27
3. ZAKLJUČAK	30
4. LITERATURA	32
5. IZVORI	34

APSTRAKT

U radu je prikazana govorna karakterizacija likova u romanu „Sonječka“ savremene ruske autorice Ljudmile Ulicke. Ciljevi istraživanja su sljedeći: prikazivanje i interpretiranje govora likova, odnosno kako se na osnovu strategija učtivosti i Griceovog načela saradnje, upotrebe različitih govornih činova diferenciraju likovi u romanu „Sonječka“ i njihovi verbalni stilovi. Tokom istraživanja korištena je analitičko-sintetička metoda naučnog istraživanja, tehnike strukturalne i diskursne stilistike, Bahtinova teorija tuđeg govora i pragmastilistika. U radu su analizirani primjeri iz romana na osnovu strategija učtivosti i moći, te upotrebe različitih govornih činova u postizanju govorne karakterizacije likova. Posebna pažnja je posvećena rodu u sklopu govorne karakterizacije, te imenu glavne junakinje romana. Funkcija govornih činova, Griceovog načela kooperativnosti (saradnje), strategija učtivosti i odnosa moći kao i imenovanje likova sastoji se u prenošenju karakteristika govora, emocionalnih stanja likova, njihovih odnosa prema određenim situacijama i drugim likovima, kao i u određivanju njihovog položaja u društvu.

Ključne riječi: govorna karakterizacija, tuđi govor, govorni činovi, načelo saradnje, strategije učtivosti, rod, imena likova.

UVOD

U radu se govori o govornoj karakterizaciji likova u romanu „Sonječka“ savremene ruske autorice Ljudmile Ulicke. Ljudmila Ulicka pripada krugu autorica koje od početka 1990-ih pišu o ženama i čije stvaralaštvo neki kritičari nazivaju tzv. „ženskom prozom“ (Vojvodić 2012: 36). Treba spomenuti da Vojvodić (2012) u knjizi „Tri tipa ruskog postmodernizma“ njezina djela definira i kao „porodična“, kao „enciklopediju ruske porodice“. Tekstovi Ljudmile Ulicke govore o porodici kao „mogućnosti izbora“, o „slučajnosti“, oni naglašavaju zajedništvo, ali i gubitak krvnog srodstva te porast individualnog izbora (Vojvodić 2012: 141). Roman „Sonječka“ nije samo roman o jednoj ženi nego o posebnoj porodici.

Stilistika posebnu pažnju poklanja književnoumjetničkom stilu, a jedno od najvažnijih pitanja jeste govorna karakterizacija likova. Teorijsko polazište rada predstavljaju Bahtinova teorija o tuđem govoru, strukturalna stilistika, diskursna stilistika i pragmastilistički pristup. Rad će se osvrnuti na teorijsko određenje tuđeg govora, te u sklopu toga ponuđeno je objašnjenje pojmova *tuđi govor*, *načelo saradnje*, *model učtivosti* i *odnosi moći*. Zatim, u radu je pažnja posvećena analizi primjera iz odabranog korpusa na pragmastilističkom, strukturalnom i diskursnom planu.

Cilj rada jeste prikazati kakva je govorna karakterizacija likova u romanu „Sonječka“, te šta možemo zaključiti o stilu romana na osnovu toga.

Zadatak rada jeste na osnovu primjera iz odabranog korpusa prikazati i interpretirati govor likova, odnosno pokazati kako se govor likova reflektira na diferenciranje likova i njihovih odnosa. Pokazano je kako se na osnovu strategija učtivosti i odnosa moći, upotrebe različitih govornih činova diferenciraju likovi u romanu „Sonječka“ i njihovi verbalni stilovi.

U radu je korištena analitičko-sintetička metoda i tehnike strukturalne i diskursne stilistike, te Bahtinova teorija tuđeg govora i pragmastilistika.

Rad se sastoji od uvoda, dva poglavlja i zaključka. Prvo poglavlje sadržava teorijsko objašnjenje govorne karakterizacije likova, tuđeg govora i njihove uloge u stilistici. Drugo poglavlje jeste centralno poglavlje u kojem je data deskripcija, analiza i interpretacija govorne karakterizacije likova u romanu. Posebna pažnja je posvećena analizi govora likova sa

stanovišta govornih činova i naslovu romana „Sonječka“. S obzirom na to da je glavna junakinja romana nazvana deminutivom i da je naziv romana kulturološki specifičan, bit će riječi o vezi njenog imena s tim kako i koliko ona govori. Posljednje poglavlje je zaključak.

1. TUĐI GOVOR

„Pod *tuđim govorom* podrazumijeva se prikazani govor (engl. termin *represented speech*), odnosno govor/iskaz nekog emitenta poruke što ga prikazuje drugi emitent poruke u vlastitom govoru/iskazu,, (Katnić-Bakaršić 2007: 116). Tuđi govor *je govor u govoru, iskaz u iskazu*, ali istovremeno i *govor o govoru, iskaz o iskazu* (Bahtin 1980: 128). Tom terminološkom sintagmom obično se označava govor likova, ali u proučavanje ovog problema uključuje se i problem autorskog govora. „Međutim, istinski predmet istraživanja treba da bude upravo uzajamni dinamički odnos dviju veličina – prenošenog (*tuđeg*) i prenosećeg (*autorskog*) govora“ (Bahtin 1980: 132).

Prema Bahtinu (1980: 144-145) sintaksički šabloni prenošenja tuđeg govora u ruskom jeziku su vrlo slabo razvijeni, a sam Bahtin izdvaja tri šablona: *direktni (upravni), indirektni (neupravni) i slobodni neupravni govor*. Tuđi iskaz može da se percipira kao određena *smisaona pozicija* onoga koji govori, i u tom slučaju se pomoću indirektne konstrukcije analitički prenosi *predmetni sastav iskaza* (šta je rekao govornik). „Tuđi iskaz je uzet kao tema govora, a da bi se došlo do njegove sadržinske punoće, potrebno je uvesti ga u konstrukciju govora. Ostajući u granicama tematskog predstavljanja tuđeg govora, može se odgovoriti na pitanja: *kako* je i o *čemu* govorio NN, ali na *šta* je govorio može se otkriti samo prenošenjem njegovih riječi, makar u formi indirektnog govora. Tuđi govor, s jedne strane, predstavlja konstruktivan element autorskog govora, ulazeći u njega *lično*. S druge strane, tuđi govor je i tema autorskog govora. On ulazi u njegovo tematsko jedinstvo upravo kao tuđi iskaz, dok njegova samostalna tema ulazi kao *tema teme tuđeg govora*“ (Bahtin 1980: 128).

Katnić-Bakaršić (2007: 115) ističe da je „govorna karakterizacija likova jedno od najvažnijih pitanja pri analizi proznog ili dramskog književnoumjetničkog teksta“. Također, autorica navodi da postoje pisci kojima govorna karakterizacija likova nije svojstvena, tako da različiti likovi slično govore, a opći tonalitet teksta prilagođen je govoru pisca i obrnuto – za neke autore jedan od ključnih ciljeva jeste pokazati kako likovi govore, učiniti ih i tako zasebnim, *plastičnima*, živima za čitatelje. Svi ovi faktori zavise upravo od zamisli autora, te njegovog individualnog stila.

U nastavku rada pažnja je posvećena objašnjenju pojmova *govorni činovi, Griceovo načelo kooperativnosti, odnosi moći i strategije učtivosti* koji će biti vrlo bitni prilikom analize govora likova u romanu „Sonječka“.

1.1. GOVORNI ČINOVI

Ivanetić (1995: 13) navodi da su osnovne jedinice realizacije dijaloga i bitni situacijski elementi – govorni činovi. „Pod govornim se činom podrazumijeva radnja ostvarena izgovaranjem određenoga odsječka govora“ (Ivanetić, 1995: 16). Teorijom govornih činova skrenuta je pažnja s tradicionalne semantike na pragmatički aspekt jezika u kontekstu.

Dakle, „govorni čin je kompleks funkcija koje se u interakciji potpuno ili djelimično aktualiziraju, a rezultat su međusobnog odnosa nekog iskaza, govornikove namjere, uvjeta i posljedica iskazivanja“ (Ivanetić 1995: 16). Teorija govornih činova obično se vezuje za imena J. L. Austina i Johna Searla¹. Austin polazi od teze da rečenični iskazi nemaju samo propozicijski sadržaj – ne pružaju samo informaciju o stanjima stvari nego i ilokutivnu dimenziju. Austin je prvobitno krenuo od pretpostavke da se razlikuju iskazi koji su zapravo tvrdnje, i koji mogu biti istiniti ili lažni (*konstativi*), i iskazi koji zapravo izražavaju činjenje i koji ujedno predstavljaju radnju, činjenje (*performativi*) (Katnić-Bakaršić 2003: 92). Govorni činovi su osnovna jedinica realizacije dijaloga ili teksta koji se sastoji od tri aspekta ili čina: *lokucijski*, *ilokucijski* i *perlokucijski čin*.²

Prema Katnić-Bakaršić (2003: 93), Searl je klasifikaciju govornih činova modificirao, pa možemo govoriti o sljedećim klasama ilokucijskih činova: *reprezentativi*, *direktivi*, *komisivi*, *ekspresivi* i *deklarativi*.

Lista govornih činova je izuzetno duga, pa se u govorne čine ubrajaju *molba*, *zabrana*, *naredba*, *upozorenje*, *savjet*, *ucjena*, *prijetnja*, *želja*, *preporuka*, *obećanje*, činovi konvencije i učtivnosti: *pozdravljanje*, *oslovljavanje*, *čestitanje*, *saučešće*, *izvinjavanje*, *zahvaljivanje* i slično (Katnić-Bakaršić 2003: 95).

Prema Austinu nema uspješne interpretacije govora bez analize govornih činova. Govorni činovi predstavljaju važan segment ukupne stilističke interpretacije, te je interpretacija govora povezana i sa drugim pragmatičkim pitanjima, posebno sa pitanjima moći i učtivosti, o kojima će biti više riječi u daljnjem tekstu. Govorni činovi doprinose analizi i razumijevanju govorne karakterizacije likova i karakterizacije likova uopće, te upućuju na promjene u odnosima među likovima.

¹ U radu će se koristiti klasifikacija govornih činova koju je modificirao J. R. Searl.

² Lokucijski čin proizvodi značenje, ilokucijski čin se odlikuje snagom iskazivanja, perlokucijski čin se sastoji u učincima na sagovornika (Katnić-Bakaršić 2003: 93).

1.2. GRICEOVO NAČELO KOOPERATIVNOSTI, STRATEGIJE UČTIVOSTI I ODNOSI MOĆI

Proučavanje svakodnevnog dijaloga i uvjeta za njegovu uspješnost često se polazi od Gricea i njegovog načela kooperativnosti ili saradnje. „Griceova studija o načelu saradnje kao glavnom pravilu logike razgovora promatra se kao pokušaj *ispravljanja* mogućih neuspjeha³ performativa“ (Felman, 1993: 122).

Prema Griceu, „razgovor je zajednički napor i svaki sagovornik vidi nekakvu zajedničku svrhu, skup svrha ili zajednički prihvatljiv pravac“, te bi prema Griceu opći princip svake konverzacije morao biti *načelo saradnje* (Katnić-Bakaršić 2007: 106). Također, za proučavanje sa aspekta pragmatike izdvajaju se strategije i modeli učtivosti (engl. *politness*). Geoffrey Leech (1980: 19) učtivost određuje kao „strateško izbjegavanje konflikta“. Međutim, cijela stilistička analiza ovih pitanja počiva na tome što u književnom tekstu vidimo stalna odstupanja od tih maksima, a njihovo narušavanje je stilogeno.

Bitno je izdvojiti i odnose moći u dijalogu. Moć se može definirati kao „sposobnost pojedinca i institucija da utječu na ponašanje i materijalne živote drugih ili da ih kontroliraju“ (Weber 1998: 114). Riječ *moć* ima pozitivne i negativne konotacije. Jezik nije samo sredstvo za komunikaciju već je sredstvo putem kojega ljudi „komuniciraju značenje socijalne interakcije i socijalnih mreža čiji su oni dio; sredstvo pomoću kojeg ljudi zahtijevaju i proizvode promjene; zato se takva komunikacija treba shvatati prije svega kao borba za dominaciju i kontrolu“ (Katnić-Bakaršić 2003: 125-126).

Sva pitanja o kojima je do sada bilo riječi predstavljaju teorije koje su značajne za stilističku interpretaciju diskursa. Pomoću navedenih teorija u radu je sagledan tuđi govor u svim njegovim oblicima. Pragmatička analiza ne isključuje važnost i strukturalističkih pitanja, a jedno od njih jeste govorna karakterizacija likova.

Polazeći od sažeto iznesenog teorijskog određenja u daljnjem tekstu na primjerima iz odabranog korpusa pokazat će se kako su putem govora predstavljeni likovi, te kako se njihov govor reflektira na diferenciranje likova i njihovih odnosa. Bit će pokazano kako se na osnovu

³ Neuspjesi se performativa dijele u dva osnovna razreda: „promašaj“ i „zloupotreba“. O promašaju je riječ kada se čin ne ostvari zbog neprimjerenih okolnosti. Kod zloupotrebe, čin i dalje važi, i dalje uspijeva, ali na loš način, npr. kada kažem „obećavam“, ali bez namjere da održim obećanje (Felman 1993: 13-14). Također, o neuspjelom se činu govori i kada sugovornik ne pročita pravilno govornikovu implicitnu namjeru, a Griceovim bi se konverzacijskim maksimama dokinule konverzacijske implikature kod kojih postoji opasnost krivog shvaćanja poruke. Podsjetimo se da konverzacijske implikature nastaju zanemarivanjem ili narušavanjem konverzacijskih maksima (Šarić 1999: 736).

strategija učtivosti, odnosa moći i upotrebe različitih govornih činova diferenciraju likovi u romanu „Sonječka“ i njihovi verbalni stilovi.

2. GOVORNA KARAKTERIZACIJA LIKOVA U ROMANU „SONJEČKA“ LJUDMILE ULICKE

„Konverzacija jeste prototip upotrebe jezika, forma kojoj smo prvo izloženi nakon rođenja, matrica usvajanja jezika“ (Levinson 1983: 284), odnosno „način upotrebe jezika“ (Mey 2001: 136). Konverzacija kao takva nije samo pravo svakog čovjeka nego je i njegova dužnost.

Autorica Katnić-Bakaršić (2003: 186) ističe da je za tradiciionalne stilističare govorna karakterizacije shvaćena statično: izbor određenog registra, odnosno jezičnih varijeteta u govoru pojedinog lika. Govorna karakterizacija se realizira na dva plana: prvi plan podrazumijeva tradicionalno shvaćena pitanja (upotrebu određenog registra ili dijalekta, starosno ili spolno diferencirani govor likova) i drugi plan, koji je još značajniji, uključuje konverzacijsku analizu i pragmatičku interpretaciju dijaloga, a s tim u vezi i govorno karakteriziranje, odnosno diferenciranje likova i njihovih odnosa.

Kako je već istaknuto, tuđi govor se realizira u trima oblicima – kao upravni (direktni), zatim neupravni (indirektni) i kao slobodni neupravni govor. Sva tri oblika služe kao sredstva direktne govorne karakterizacije likova. U nastavku rada su prikazana tri oblika prenošenja tuđeg govora u romanu „Sonječka“ – upravni, neupravni i slobodni neupravni govor.

2.1. INTERPRETACIJA GOVORA LIKOVA U ROMANU „SONJEČKA“

2.1.1. UPRAVNI / DIREKTNI GOVOR

„Govor likova realizira se prije svega u vidu upravnog govora, pri čemu autor dosljedno prenosi i formu i sadržaj iskaza lika, s tim što uz to može dati svoj komentar, dopuniti karakteristike toga iskaza koje se nisu mogle učiniti drukčije“ (Katnić-Bakaršić 2007: 116).

Tuđi govor, odnosno govor likova, najčešće se prenosi upravnim govorom. „Njime se doslovno prenose sve osobenosti nečijeg iskaza i čuvaju gramatičke oznake direktnog iskaza: forme neposrednog obraćanja sagovorniku i forme izražavanja samog govornika, što uključuje 1. i 2. lice zamjenica i glagola i, vrlo često, imperativne forme“ (Koduhov 1955: 119).

Roman „Sonječka“ Ljudmile Ulicke jeste priča o Sonječki, djevojci koja je od djetinjstva uronjena u književnost i koja povezuje svoj život sa pričama iz književnog svijeta. Prvi primjer upravnog govora pronalazimo na prvoj stranici romana. U primjeru (1) možemo

primijetiti da jedan od likova formom neposrednog obraćanja koristi šalu i daje karikiran opis fizičkog izgleda drugog lika:

(1) Старший брат Ефрем, домашний остролов, постоянно повторял одну и ту же шутку, старомодную уже при своем рождении:

- От бесконечного чтения у Сонечки зад принял форму стула, а нос – форму груши.

U primjeru (1) prikazan je Sonječkin odnos s bratom. U njegovoj šali nije bilo velikog pretjerivanja, jer je zaista Sonječka tako izgledala. O njihovom odnosu mnogo ne saznajemo u romanu, ali je vrlo interesantno kako već na početku romana možemo primijetiti kako je drugi ljudi vide i doživljavaju.

Prva dijaloška sekvenca započinje razgovorom Sonječke i Roberta Viktoroviča u biblioteci. Pošto u biblioteci nije bilo francuskih knjiga, Sonječka je Roberta povela u svoj podrum gdje su se nalazile knjige francuskih pisaca.

(2) Он обернулся к ней, поцеловал неожиданно ее худую руку и голосом низким и богатым мерцаниями, как свет синей лампы из простуженного детства, сказал:

- Чудо какое... Какая роскошь... Монтень... Паскаль... - И, все еще не отпуская ее руки, со воздухом добавил:

- И даже в эльзевировских изданиях...

-Здесь девять Эльзевиров, - с гордостью кивнула растроганная Сонечка, отлично усвоившая книговедение, и он посмотрел на нее странным взглядом снизу вверх, но как бы сверху вниз, улыбнулся тонкими губами, показал щербатый рот, помедлил, как будто собираясь сказать что-то важное, но, передумав, сказал другое:

- Выпишите мне, пожалуйста, читательскую карточку, или как это у вас называется? (K1 3)

Robert Viktorovič u ushićenju nije u stanju da do kraja iskaže svoje misli, pa u prvom dijelu dijaloške sekvence⁴ koristi nezavršene rečenice. Nezavršena rečenica ili drugim riječima reticencija jeste „figura nezavršenih rečenica, prekinutih iskaza, najčešće sa ciljem

⁴ Prema Ivanetić (1995: 29), sekvenca je „konvencionalno reguliran slijed govornih činova gdje G2 svojom replikom sustavno reagira na iskaz ili djelovanje G1“ i jednostavnije, sekvencu čine dva iskaza koja su povezana po principu stimulans-reakcija (Katnić-Bakaršić 2003: 53). Katnić-Bakaršić (2003: 53) govori o dijaloškim ili blizinskim, susjednim parovima koji podrazumijevaju neposredni reciprocitet akcije i reakcije, a u takve susjedne parove spadaju kao tipične sekvence pitanje – odgovor, pozdrav – odzdrav itd.

prikazivanja snažnih uzbuđenja“ (Katnić-Bakaršić 2007: 253). Ovom figurom su prikazani Robertovi doživljaji, emocije i njegovo uzbuđenje kada je ugledao knjige francuskih pisaca.

U navedenom primjeru primjećujemo autorski govor koji daje karakterizaciju govora lika: *... руку и голосом низким и богатым мерцаниями, как свет синей лампы из простуженного детства, сказал ...* U ovom primjeru autorica prikazuje na koji način i kako se lik obraća drugom liku. Postoji niz drugih odrednica smisla poruke koje često nisu nametljive, ali pragmatičari kažu da ih ne treba zanemariti. Oni govore o utjecaju kinetičkih (mimika, geste, položaj tijela), proksemičkih (jačina glasa), paralingvističkih (boja glasa, intonacija), subperceptivnih (osjećaj simpatije, antipatije, empatije) i taktilnih sredstava (dodirivanje, rukovanje i slično) na komunikacijsku vrijednost (Pintarić 2002: 121). Robert Viktorovič koristi dosta taktilnih sredstava – neočekivano poljubi i dodiruje Sonječkinu ruku; proksemičkih - *... и голосом низким и богатым мерцаниями, как свет синей лампы из простуженного детства, сказал...⁵*; kinetičkih: *... и он посмотрел на нее странным взглядом снизу вверх, но как бы сверху вниз, улыбнулся тонкими губами, показал щербатый рот, помедлил, как будто собираясь сказать что-то важное..⁶*

U rečenici *и он посмотрел на нее странным взглядом снизу вверх, но как бы сверху вниз, улыбнулся тонкими губами, показал щербатый рот, помедлил, как будто собираясь сказать что-то важное, но, передумав, сказал другое..* uočavamo normu učtivosti, u čijem je okviru maksima takta i laskanja, te zahtijeva da se nešto neprijatno ne kaže, prešuti, jer se u nekim slučajevima može nesvjesno reći ono što se ne misli.

„Bitno je naglasiti da se razgovorni stil vezuje za direktnu, neposrednu komunikaciju, a sagovornici razmjenjuju poruke i pomoću neverbalne komunikacije. Gestovi i mimika dolaze u razgovornom stilu kao pratnja verbalnoj komunikaciji ili kao njena zamjena“ (Katnić-Bakaršić 2007: 101-102). Stilističari mogu promatrati funkcioniranje gestova i mimike u raznim komunikacijskim situacijama i kontekstima, pa i njihovo predstavljanje u književnumjetničkim tekstovima jer služe za prikazivanje emocionalnih stanja i karakterizacije lika.

Ako se s obzirom na diskurzivnu moć može govoriti o dvama likovima – dominantnom i subordiniranom, može se zaključiti kakve su tipične replike dominantnog lika. Autorica Katnić-Bakaršić (2003: 128) prikazuje tipične replike dominantnog ili moćnijeg lika, te ističe

⁵ *... и глубоким glasом полным treperenja, poput svjetla modre lampe iz prehladenog djetinjstva, rekao..* (K1p 5)

⁶ *... и он joj uputi čudan pogled odozdo, ali kao da je gleda odozgo, nasmiješi se tankim usnama, pokaza krezuba usta, pričekao kao kani reći nešto važno..* (K1p 5)

da dominantniji lik češće uzima riječi kao i duže replike, otvara i zatvara sekvence, daje riječi narednom govorniku, koristi direktive kao frekventne govorne činove, te ima umjerenu i selektivnu upotrebu formula učtivosti.

U primjeru (2) Robert Viktorovič uglavnom uzima riječi i ima duže replike, iznosi svoje misli dok Sonječka samo daje jedan kratak komentar *-Здесь девять Эльзевиров*. Također, autorske riječi koje sugeriraju Robertovu dominantnost jesu *он посмотрел на нее странным взглядом снизу вверх*. Osim replikama, Robert Viktorovič i svojim ponašanjem pokazuje da je u odnosu na Sonječku dominantan lik. Pogledajmo sljedeću dijalošku sekvencu – upis u biblioteku.

(3) - Адрес, - коротко попросила Сонечка.

- Я, видите ли, прикомандирован. Я живу в заводоуправлении, - объяснил странный читатель.

- Ну паспорт дайте, прописку, - попросила Сонечка.

Он порылся в каком-то глубоком кармане и вынул мятую справку. Она долго смотрела сквозь очки, потом покачала головой.

- Нет, не могу. Вы же областной...

Кибела показала ему красный язык. Все пропало, показалось ему. Он сунул справку в глубину кармана.

- Мы сделаем так: я возьму на свой формуляр, а вы перед отъездом принесете мне книги, - извиняющимся голосом сказала Сонечка.

И он понял, что все в порядке.

- Я только прошу вас, очень аккуратно, - ласково попросила она и завернула в лохматящуюся газету три малоформатных томика.

Он сухо поблагодарил ее и вышел. (K1 4)

Primjer (3) je vrlo znakovit dijalog između Sonječke i Roberta Viktoroviča. Sonječka se pitala da li čini riskantan potez predajući knjige koje su bile namijenjene samo za čitaonicu. U navedenom primjeru Sonječka uglavnom započinje replike tražeći od sagovornika potrebnu dokumentaciju. U prvoj replici ona kratko pita za njegovu adresu (*- Адрес, - коротко попросила Сонечка*) dok u narednim redovima njezine replike postaju duže. Replike koje najbolje pokazuju kako Sonječka govori su: *- Адрес, - коротко попросила Сонечка.; Мы сделаем так: я возьму на свой формуляр, а вы перед отъездом принесете мне книги, - извиняющимся голосом сказала Сонечка.; Я только прошу вас, очень аккуратно, -*

ласково попросила она и завернула в лохматящуюся газету три малоформатных томика.⁷ U prvoj rečenici prepoznajemo autorski govor koji vrlo jasno pokazuje kako to junakinja govori – *извиняющимся голосом*. Sonječka primjenjuje strategije učtivosti (*ласково попросила*) – ljubazno se obraća svom sagovorniku dok se druge strane Robert hladno zahvaljuje (– *Он сухо поблагодарил ее и вышел*,⁸) jer njegovo planirano udvaranje nije uspjelo.

(4) ... Роберт Викторович пришел через два дня, когда Сонечка уже не работала на выдаче. Он вызвал ее. Она поднялась из подвала, в три приема вырастая из темной дыры, близоруко и долго узнавала его, потом закивала как хорошему знакомому.

- Сядьте, пожалуйста, - придвинул он стул. (K1 5)

U primjeru (4) u govoru Roberta Viktoroviča primjećujemo ublaženi direktiv i umjerenu upotrebu formula učtivosti jedino kada Sonječki on nudi stolicu (*Сядьте, пожалуйста*⁹). Za Roberta Viktoroviča, kao dominantnog lika, upotreba direktiva je vrlo česta, te je navedeni primjer jedan od rijetkih primjera kada on direktiv kombinuje sa formulama učtivosti. Na taj način on svom sagovorniku direktno i jasno iskazuje svoje namjere, ali naredbu ublažuje riječju *molim vas*.

(5) - Давеча я забыл у вас спросить, - своим светящим голосом приговорил он, а Сонечка улыбнулась хорошему слову „давеча”, которое давно ушло из общепринятого обихода в просторечье, - забыл я спросить ваше имя. Простите?

- Соня, - коротко ответила она, все поглядывая, как он разворачивает сверток.

- Сонечка... Хорошо, - как бы согласился он. (K1 6)

*

(6) - Это мой свадебный подарок, - сказал он. - Я собственно, пришел, чтобы сделать предложение. - И он выжидательно посмотрел на нее. (K16)

*

(7) - Это что, шутка?

- Я не шутил. Я просто не подумал, что вы можете быть замужем.

⁷ *Napravit čemo ovako: uzet ću knjige na svoje ime, a vi ćete mi ih prije odlaska donijeti – glasom punim isprike reče Sonječka.*;

- *Samo vas molim, budite vrlo pažljivi – ljubazno ga je zamolila i zamotala u izgužvane novine tri sveska malog formata.* (K1p 6)

⁸ *Hladno joj se zahvalio i izašao.* (K1p 6)

⁹ *Sjednite, molim vas, ...* (K1p 7)

Он встал, взял в руки свою немислимую шапку.

- Простите меня.

И по-староофицерски резко поклонился, бросив вниз стриженую голову, и двинул к выходу. И тогда Сонечка крикнула ему в спину:

- Пойдите! Нет! Нет! Я не замужем! (К1 6)

Prikazana je dijaloška sekvenca koja započinje tako što se Robert Viktorovič ponovo vraća u biblioteku, ali sa drugačijom namjerom. U dijalogu (5) Robert u svom govoru koristi inherentno ekspresivnu riječ, arhaizam, *давеча*¹⁰ koja je odavno izašla iz upotrebe u ruskom razgovornom jeziku. Arhaizmi u njegovim iskazima govore mnogo o njemu kao čovjeku. Naime, Robert Viktorovič je pompezan i sebi pridaje veliku važnost. Njegovo obraćanje Sonječki na početku romana je učtivo, ali takva obraćanja praćena su govorom koji je vrlo neprirodan, izvještačen. U primjeru (5) ponovo prepoznajemo autorski govor koji daje odlike govora lika (*своим светящим голосом приговорил он*¹¹). Naime, *svjetleći glas* kojim autorica govorno karakterizira Roberta Viktoroviča jeste još jedan dokaz neprirodnosti njegovog govora jer takav glas ne odgovara liku kao što je on.

Sonječka slabo udovoljava Robertovim razgovornim očekivanjima, a s gledišta Griceovog načela kooperativnosti ona je lik koji slabije komunicira. Sa Robertove tačke gledišta, Sonječka narušava sekvencu pitanje – odgovor. Bitno je naglasiti da prirodni dijalog, kao i literarni stalno odstupaju, pa kada u primjeru (6) Robert vrlo jasno iskazuje da je želi zaprositi, Sonječka u primjeru (7) odgovara pitanjem *Это что, шутка?*. S Robertove pozicije, ova replika jeste nepoželjna sagovornikova reakcija, odnosno narušavanje maksima kvaliteta i relevantnosti. Dakle, Sonječka ne odgovora relevantno i kvalitetno na postavljeno pitanje već postavljanjem pitanja na Robertovo pitanje ona izbjegava odgovor. Maksima kvaliteta može biti često iznevjerena u komunikaciji pogotovo ako želimo izbjegnemo neke posljedice i situacije (7). Osim što bi trebalo da sudionici govore istinu (maksima kvaliteta), da im je potrebno dati odgovarajuću količinu informacija (maksima kvantiteta), njihov govor treba da bude i relevantan i vrlo jasan. Također, u nastavku njihovog dijaloga (7), Robert izražava svoj stav, koristeći ekspersive (*Простите меня*¹²) kombinirajući ih sa kinetičkim

¹⁰ Prijevod: *onomad*

Маркович, П. В. (2000) *Справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ – русский язык для всех.*

¹¹ *izgovori on svojim svjetlećim glasom* (К1р 7)

¹² *Oprostite mi.* (К1р 8)

sredstvima (*И по-староофицерски резко поклонился, бросив вниз стриженую голову, и двинул к выходу.*¹³) što jasno oslikava njegovo nezadovoljstvo.

U primjeru (6) je zanimljiv način na koji prosi Sonječku na njihovom drugom susretu. On smatra da joj ne trebaju pažnja, upoznavanje i udvaranje. Tako u primjeru (7) nije ni pomislio da može biti udata, jer je Sonječka izgledala povučeno i pomalo očajno.

(8) Однажды Соня с легким оттенком пафоса, вообще ей не свойственного, сказала мечтательно:

- Вот мы победим, кончится война, и тогда заживем такой счастливой жизнью...

Муж прервал ее сухо и желчно:

- Не обольщайся. Мы прекрасно живем сейчас. А что касается победы... Мы с тобой всегда останемся в проигрыше, какой бы из людоедов ни победил. - И мрачно закончил странной фразой:

- От воспитателя моего я получил то, что не стал ни зеленым, ни синим, ни пармударием, ни скутарием...

- О чем ты? - с тревогой спросила Соня.

- Это не я. Это Марк Аврелий. Синие и зеленые - это цвета партий на ипподроме. Я хотел сказать, что меня никогда не интересовало, чья лошадь придет первой. Для нас это не важно. В любом случае гибнет человек, его частная жизнь. Спи, Соня. (K1 8)

U primjeru (8) Robert Viktorovič koristi direktive kao govorne činove prilikom obraćanja Sonječki, te je on lik koji zatvara svaku dijalošku sekvencu: *- Не обольщайся. Мы прекрасно живем сейчас. А что касается победы... Мы с тобой всегда останемся в проигрыше, какой бы из людоедов ни победил. - И мрачно закончил странной фразой..* Direktivi u njegovom govoru su: *- Не обольщайся; Спи, Соня.* Sonječka, naspram Roberta Viktoroviča, odlikuje se osobinama tipičnim za subordiniranog ili potčinjenog lika. Autorica Katnić-Bakaršić (2003: 128) navodi da subordinirani lik manje govori, prepušta moćnijem sagovorniku da prekine interakciju, oklijeva u govoru, pravi pauze, ne dovršava rečenice, propušta turnuse. Robert Viktorovič je u govoru oštro i neljubazno prekida, odnosno on uopšte ne pribjegava upotrebi formula učtivosti. Njegov odnos prema Sonječki satkan od ravnodušnosti i neljubaznosti. Također, vrlo je zanimljiva i pojava autorskog govora koji daje govornu karakterizaciju junakinje, te čitatelju opisuje način na koji Sonječka izgovora datu

¹³ *I naglo se naklonio na stari časnički način, oborivši ošišanu glavu, i krenuo ka izlazu.* (K1p 8)

repliku: *Соня с легким оттенком пафоса, вообще ей не свойственного, сказала мечтательно..*

U navedenoj dijaloškoj sekvenci (8) narušavaju se maksime modaliteta i relevantnosti. Narušavanjem maksime relevantnosti lik izbjegava odgovor u replici. Dakle, Robert u svoj iskaz uvodi dijelove govora Marka Aurelija koji nisu relevantni datom kontekstu, te na taj način Sonječki pokazuje kako to o čemu ona govori nije važno. Osim što njegov iskaz nije relevantan, za Sonječku je i nejasan (*О чем ты? - с тревогой спросила Соня.*¹⁴) – narušavanje maksime modaliteta. „Maksima modaliteta podrazumijeva prije svega potrebu za jasnošću i sugerira: izbjegavajte opskurno izražavanje i dvosmislenosti, budite kratki i budite sređeni“ (Katnić-Bakaršić 2003: 110). Dakle, na taj način čitatelj prepoznaje Robertovu pompeznost i želju za dominantnošću.

Iduća dijaloška sekvenca obilježena je diskusijom između Roberta i Sonječke, jer Robert daje vrlo stroge i hladne argumentacije, te iskazuje ravnodušnost prema ruskoj književnosti. Robert je rusku književnost smatrao *golom, tendencioznom i nepodnošljivo moralizatorskom, samo bi Puškina nerado smatrao iznimkom.* (K1p 10)

(9) Упрямый Роберт Викторович, оставляющий всегда последнее слово за собой, в глухом предутреннем часу успел еще сказать засыпающей жене:

- Чума! Чума все эти авторитеты, от Гамалиила до Маркса... А уж ваши... Горький вес дутый, и Эренбург, насмерть перепуганный... И Аполлинер тоже дутый...

Сонечка на Аполлинере встрепенулась:

- А ты и Аполлинера знал?

- Знал, - нехотя отозвался он. - Во время той войны... Я с ним два месяца жилье делил. Потом меня в Бельгию перевели, под город Ипр. Знаешь такой?

- Да, иприт, помню, - пробормотала Сонечка, восхищенная неисчерпаемостью его биографии. (K1 8-9)

Primjer (9) započinje rečenicom *Упрямый Роберт Викторович, оставляющий всегда последнее слово за собой..* što ujedno predstavlja i autorski govor. Autorica daje opis lika (*Упрямый Роберт Викторович*) te nagovještava da je on dominantan lik koji mora zatvoriti sekvencu posljednji, a u navedenom primjeru on je taj koji završava sve diskusije bez obzira šta njegov sagovornik ima da kaže.

¹⁴ - *О чему ti to? – nemirno upita Sonja.* (K1p 9)

U navedenom primjeru nema direktiva, ali je vrlo zanimljivo Sonječkino i Robertovo pitanje. S jedne strane, Sonječkino pitanje - *А ты и Аполлинера знал?* ispunjeno je oduševljenjem i neiscrпношћу Robertove biografije. S druge strane, Robertovo pitanje - *Знаешь такой?* predstavlja njegovu tendenciju da pokaže koliko on zapravo zna i koliko je pompezan. Učtivost se često smanjuje kada dolazi do diskusije ili sukoba među sagovornicima. U navedenom primjeru Robert započinje diskusiju o književnosti, te jasno i direktno iznosi svoje stavove dok je Sonječka impresionirana svime što on govori.

U prvom dijelu iskaza, njegov govor je vrlo oštar i osuđujući. U datom dijalogu nižu se sekvence kritiziranje – opravdanje. Robert započinje kritiziranjem i upotrebom riječi *Чума!*, te njegov iskaz polako prelazi u opravdavanje zašto ne voli Gorkog i Apollinairea. Opravdanje u ovom slučaju ima primjesu kritiziranja. Frekventni govorni činovi za Sonječku u primjeru (9) su ekspresivi kojima ona pokazuje svoju ushićenost i impresioniranost, odnosno izražava svoj stav i emocije u vezi teme njihovog razgovora. U govoru Roberta Viktoroviča smisao, tonalitet ovih sekvenci jasno naglašava o kakvom liku je riječ, a frekventan govorni čin koji on koristi jeste kritika. Osim toga, on narušava formule učtivosti kada Sonječki odgovara na pitanje preko volje, te narušava maksimu takta koristeći riječ *Чума!*.

(10) И Сонечка клонила ночную тяжелую голову на мужнее плечо и жаловалась:

- Она не учится... ничего не делает... в школе ее ругают... какие-то намеки гадкие эта ее... Раиса Семеновна...

Роберт Викторович утешал ее:

- Оставь, Соня, оставь. Это все мертвое и смердит отвратительно... Да пусть она бросит эту убогую школу. Кому она нужна...

- Что ты! Что ты! - пугалась Соня. - Образование нужно.

- Да угомонись ты, - обрывал ее муж. - Оставь девчонку в покое. Не хочет - и не надо.

Пусть играет на своей дудке, в этом не меньше проку...

- Роберт, но эти мальчики. Меня так беспокоит... - шла в робкую атаку Сонечка - Мне кажется, один у нее всю ночь просидел, она потом в школу не пошла.

Роберт Викторович не поделился с Соней своими утренними наблюдениями, промолчал. (К1 20)

Dijaloška sekvenca u primjeru (10) se otvara Sonječkinim tugovanjem, jer njihova kćerka Tanja nije posvećena školi. U navedenom primjeru primjećujemo da Sonječka ne dovršava svoje rečenice i sve više turnuse prepušta svome sagovorniku. Prekinuti iskazi su najbolji pokazatelji emocija, odnosno snažnih Sonječkinih uzbuđenja. Robert Viktorovič u ovom primjeru koristi oblik imperativa *Оставь, Соня, оставь*, koji predstavlja direktiv, te na taj način ne pridaje važnost Sonječkinim riječima. On pokušava naredbom podstaći svoju sagovornicu na neku drugu akciju. Vrlo su zanimljivi iskazi Roberta Viktoroviča, jer on dominantno i dobro argumentirano iskazuje svoje mišljenje o temi, te prekida Sonječkine replike. Prekidanje sagovornika jeste osobina dominantnijeg lika koju prepoznajemo u dijaloškoj sekvenci. Naime, u navedenom primjeru Sonječka završava njihov razgovor, ali ostaje uskraćena za Robertov komentar. On je ipak odlučio da prešuti na njene riječi, jer nije pridavao veliku važnost tom događaju. U ovom dijelu razgovora prepoznajemo i autorski govor (*шла в робкую атаку Сонечка*) koji nam daje opis Sonječkinog načina govora u datoj replici. Dakle, Robert svoju dominaciju nad Sonječkom ne sugerira samo sadržajnim dijelom poruke već i direktivima, i dugom replikom, i manjkom takta. Učtive formule su svojstvenije subordiniranim sagovornicima.

Katnić-Bakaršić (2003: 129) ističe da isti lik u različitim scenama, tj. u različitim socijalnim ulogama, može mijenjati svoj stil i prelaziti od dominantnog u subordiniranog govornika i obratno. Jedan od primjera iz romana „Sonječka“ jeste Jasja. U interakciji sa Sonječkom primjećujemo da Jasja posjeduje sve osobine koje su tipične za subordiniranog lika. Kako je već navedeno u prethodnom tekstu, njen govor je satkan od kraćih replika, nedovršenih rečenica, mnogo ekspresiva, primijenjuje strategije učtivosti. Naime, u daljenjem tekstu, u romanu, Jasja postepeno mijenja svoj stil i kao sagovornica Roberta Viktoroviča postepeno postaje dominantniji lik.

(11) - Подержите, пожалуйста. - Он сунул ей рулон в руки со смутным чувством, что нечто подобное уже где-то промелькивало.

Яся поспешно притянула к себе рулон, пока он поудобнее перехватывал подрамники.

- Может, я помогу вам донести, - предложила, не поднимая глаз, девочка. (K1 29)

*

(12) Он любовался ею, и она это чужла и возносила под его взглядом, таяла от маленькой женской гордости, наслаждалась своей безраздельной властью, потому что знала: скажет она ему свое бесстыдно-детское: „Хочешь разочек?“ - он кивнет

и отнесет ее на покрытую старым ковром тахту, а нет, так и будет на нее тарашиться, бедняга, дурачок, чудной, совсем особенный, а любит ее безумно...

„Безумно“, - повторяла она про себя, и гордая улыбка чуть трогала ее губы, и он чувствовал глуповатое ее торжество, но все смотрел и смотрел на нее, пока она не говорила:

- Ну все... Я пошла..

Вопросов он ей никогда не задавал, она о себе тоже ничего не рассказывала, да в этом не было нужды. (K1 31)

U primjeru (11) možemo primijetiti da Robert kao dominantniji lik započinje dijalošku sekvencu. Koristi direktiv - *Поддержите, пожалуйста*.¹⁵ i umjerenu upotrebu formula učtivosti. Na prvi pogled, čitatelj bi rekao da Jasja, kao i Sonječka, posjeduje osobine subordiniranog lika. Ona kao govorni čin koristi prijedlog - *Может, я помогу вам донести, - предложила...*¹⁶ koje prati njezin govor tijela – Jasja ne gleda u sagovornika, kao čin izražavanja poštovanja i poniznosti prema sagovorniku. Međutim, način na koji Jasja utječe na Roberta Viktoroviča, odnosno način na koji ona utječe na njegova osjećanja i ponašanja, nju zapravo čine dominantnim likom naspram njega.

Sa aspekta načela saradnje u primjeru (12) narušavaju se maksime kvaliteta i kvantiteta. Naime, maksima kvantiteta podrazumijeva odgovarajuću količinu informacija, pa u primjeru iščitavamo da nijedno od sagovornika ne daje dovoljno informacija. Narušavanjem maksime kvaliteta često se iznevjerava komunikacija iz različitih razloga – želja da ublažimo neprijatnu istinu, da izbjegnemo posljedice nekog postupka, želja da se ostvari neka korist (Katnić-Bakaršić 2003: 107). Međutim, neverbalna komunikacija u ovom slučaju je dovoljna, te sasvim prirodna u svakodnevnim razgovorima. Jasja i Robert Viktorovič se u primjeru (12) dobro razumiju.

„Šutnja je tradicionalno zanemarivana, osim kao svojevrsni marker početka i kraja diskursa, odnosno govora jedne osobe. Šutnja u toku konverzacije može biti signal različitih situacija, tj. raspoloženja sagovornika: može signalizirati uvrijeđenost, ljutnju (jedan od sagovornika prestaje komunicirati sa drugim, ili svi sudionici to čine), ali i visok stepen bliskosti sagovornika, koji mogu ugodno šutjeti zajedno“ (Katnić-Bakaršić 2007: 99). U navedenom primjeru iz romana zaključujemo da su Robert i Jasja postali vrlo bliski, pa je za njih šutnja stvar izbora i način njihovog komuniciranja.

¹⁵ - *Pridržite, molim vas.* (K1p 30)

¹⁶ - *Možda bih vam mogla pomoći odnijeti – predloži...* (K1p 30)

(13) Ясино присутствие за столом создавало Соне иллюзию увеличения семьи и украшало застолье - так естественно и мило она держалась за столом, ела как будто бы много, но с несгораемым аппетитом, до смешной усталости, потому что память о детском постоянном голоде была в ней неистребима. Откидываясь на спинку стула, она тихонько стонала:

- Ой, тетя Соня! Так вкусно было... Опять я объелась...

А Сонечка блаженно улыбалась и ставила на стол низенькие стеклянные вазочки с компотом. (К1 28)

U obraćanjima Sonječki, Jasja je vrlo uljudna. Koristi ekspresive kao govorne činove, te svoje emocije i uzbuđenja naglašava eksklamativnim i nedovršenim rečenicama. Autorica pokazuje kako Sonječka reagira na Jasjine riječi (*А Сонечка блаженно улыбалась и ставила на стол низенькие стеклянные вазочки с компотом.*), te ističe kako je za nju Jasjino prisustvo stvaralo iluziju povećanja porodice. Osim toga, Jasjino prisustvo u Sonječki je izazivalo različita osjećanja, te je osjećala da takvoj djevojci može pružiti topao dom koji nije do tog trenutka imala.

(14) Яся к тому времени перестала скрывать свое польское происхождение, и оказалось, что она прекрасно помнит свой детский язык, на котором говорила с матерью. Роберт Викторович, кроме общепринятых европейских, знал и польский, и этот обаятельно-шепелявый, ласковый язык разговорил их, и, как когда-то Соне, он рассказывал теперь Ясе маленькие истории, смешные, невероятные и страшные случаи, и это же была его жизнь, хотя, из какого-то вербального целомудрия, это была какая-то иная жизнь. как будто стоявшая за скобками той, что по рассказам была известна Сонечке. (К1 37)

Iz primjera (14) vidimo da su Jasja i Robert Viktorovič razgovarali i na poljskom jeziku. Autorica čitateljima naglašava da ih je taj dražesno šuštav, nježan jezik uvukao u razgovor.

Kada je u prethodnom tekstu bilo riječi o šutnji između Roberta i Jasje, bilo je pokazano da šutnja predstavlja dobro razumijevanje između ova dva lika. S druge strane, u romanu dolazi i do šutnje između Roberta Viktoroviča i Sonječke:

(15) Зажимая ее в пальцах, Соня прибежала в мастерскую к мужу, куда обычно не ходила, соблюдая невысказанный, но известный ей запрет. Роберт Викторович был один, работал. Соня села в хрупнувшее под ней кресло. Муж молча сидел напротив. Соня долго смотрела на холсты с блеклыми белоглазыми женщинами

и поняла, кто есть настоящая снежная королева. И Роберт Викторович понял, что она поняла. И они ничего не сказали друг другу.

*

Она шла к своему дому, любимому счастливому дому, который почему-то должны были раскатать по бревнышку, и слезы текли по длинным морщинистым щекам, и она шептала враз пересохшими губами:

- Это должно было случиться давно, давно... я же всегда знала, что этого не может быть.. не могло этого быть... (К1 31)

U prvom dijelu navedenog primjera Sonječka shvata da njen muž ima aferu sa Jasjom. U ovom slučaju Sonječka i njen muž se dobro razumiju. Sonječkina šutnja signal je razočarenja, iako je bila svjesna da se to moglo desiti i ranije zato što sebe podcjenjuje cijeli život, a i drugi ljudi to čine. U drugom dijelu prikazane su Sonječkine riječi u kojima saznajemo da nije samo strahovala od afere, već od bilo čega što je moglo narušiti njenu sreću. Njena rečenica koju ponavlja od početka *Господи, за что же мне такое счастье?* zapravo govori o tome da ona sve vrijeme sumnja u to da je sreća namijenjena njoj, ali da je nije dostojna, a sada dobija i potvrdu.

Njenu potresenost prepoznajemo u nedovršenim rečenicama, a autorica detaljno daje opis ponašanja i govora lika: *Она шла к своему дому, любимому счастливому дому, который почему-то должны были раскатать по бревнышку, и слезы текли по длинным морщинистым щекам, и она шептала враз пересохшими губами..*

(16) Если девочки о чем говорили, то Яся главным образом довольствовалась ролью вежливой слушательницы. Без особого интереса и внутреннего сочувствия она слушала о Таниных любовных приключениях. Энтузиазм подруги был ей совершенно чужд, а Таня ошибочно относила Ясино равнодушие за счет незначительности ее собственного опыта в сравнении с богатством переживаний подруги. Ей и в голову не приходило, что Яся - с двенадцати лет впервые - свободна от необходимости впускать в свое совершенно незаинтересованное тело „ихние противные штучки“. (К1 29)

Primjer (16) nije primjer upravnog govora, ali je vrlo značajan za prikaz uzajamnog odnosa tuđeg i autorskog govora. Naime, u ovom primjeru dolazi do miješanja ova dva govora. Autorica u svoj govor uvodi Jasjine riječi („*ихние противные штучки*“¹⁷) odvajajući

¹⁷ „*njihove odvratne stvarčice*“ (К1р 29)

ih navodnicima. Jasja je u njenom odnosu sa Tanjom zauzimala ulogu pristojne slušateljice, bez osobitog zanimanja i unutarnjeg razumijevanja prema njoj. Tanjine priče su za nju bile nešto što nije bilo vrijedno pažnje, s obzirom na sve poteškoće koje su je zadesile prije dolaska u Sonječkin dom. Jasjine riječi u ovom kontekstu („*ихние противные итучки*“) otvaraju čitateljima mogućnost boljeg razumijevanja njene sudbine. Upotrebom riječi *ихние противные итучки* izbjegnut je vulgarizam, a ujedno i prepoznajemo i njen odnos prema seksualnosti – njoj je to bilo odvratno. Dio koji je odvojen navodnicima pripada Jasjinom govoru koji je uveden u autorski govor.

Dakle, bitno je naglasiti da se u romanu ne gubi riječ autora, već je još jedan element koji služi za govornu karakterizaciju likova. Za svaki dijalog bitan je uzajamni dinamički odnos dviju veličina – prenošenog (*tudeg*) i prenosećeg (*autorskog*) govora, a to upravo prepoznajemo u romanu „Sonječka“.

2.1.2. SLOBODNI NEUPRAVNI GOVOR

Za upravni i neupravni tip prenošenja tuđeg govora postoje tačno određeni šabloni, zasebni za različite jezike. Međutim posebnu stilističku zanimljivost predstavlja treći tip, *nepravi upravni govor* ili *slobodni neupravni govor*. U ovom tipu dolazi do miješanja osobina upravnog i neupravnog govora, do njihovog stapanja u specifično stilsko dvoglasje. Po pravilu takav govor nije odvojen navodnicima i u formi je trećeg lica, ali čuva sve ostale govorne karakteristike, emocionalnu markiranost iskaza lika (Katnić-Bakaršić 2007: 118).

Pogledajmo primjer (17):

(17) Яся отвечала на вопросы односложно, глаза ее были опущены, пока она не скидывала утяжеленные тушью ресницы, чтобы вымолвить, именно вымолвить со смиренно-королевской интонацией своей покойной матери: „Спасибо, нет, благодарю вас, да..“ В немногословных ее ответах чуткое ухо могло уловить польский акцент - эти слипшиеся „в“ и „л“.

Сонечка с умилением покладывала Ясе на тарелку еды. Яся вздыхала, отказывалась, а потом все-таки съедала и утиную ножку, и еще кусочек студня, и салат с крабами.

-Я уже больше не могу, благодарю вас, - обязательно и почти жалобно говорила Яся, а Сонечка все не могла выпустить из своего сердца сочувствия: сирота, бедная девочка, детдом... Господи, ну как же это можно... (K1 25)

U navedenom primjeru prikazan je prvi susret Sonječke sa Jasjom. Njezin govor satkan je od ekspresiva sa mnogo zahvaljivanja i kraćih replika. Jasja u primjeru (17) odgovara oborenih očiju i vrlo kratko. U njenom govoru prepoznajemo da oklijeva, pravi pauze i ne dovršava rečenice. Ono što je izuzetno zanimljivo jeste što autorica daje govornu karakterizaciju junakinje. Autorica ističe da junakinja odgovara kratko, sa „smjerno-kraljevskom“ intonacijom, te da je samo osjetljivo uho moglo u njenim kratkim odgovorima čuti poljski akcent. U velikoj mjeri prevladava autorski govor, dok se na samom kraju dijalogske sekvence autorski govor stapa sa govorom junakinje.

Navedeni dijalog možemo promatrati i sa aspekta strategija učtivosti. Jasja primjenjuje strategije učtivosti koje su usmjerene na postizanje cilja. Jasja ne narušava maksime učtivosti u svom govoru nego zahvaljujući njima utječe na Sonječkino viđenje Jasje kao osobe: *a Сонечка все не могла выпустить из своего сердца сочувствия: сирота, бедная девочка, детдом... Господи, ну как же это можно...*¹⁸.

Vrlo je zanimljiva prisutnost slobodnog neupravnog govora u ovom primjeru (*сирота, бедная девочка, детдом... Господи, ну как же это можно*). Naime, riječ je o unutaršnjem slobodnom neupravnom govoru lika koji je izražen njezinim emocionalnim stanjem. Njezin govor satkan je od sredstava ekspresivne sintakse – nedovršenih rečenica. U ovom primjeru praktično nema dijaloga već su prikazane Jasjine riječi dok Sonječkine izostaju. Dakle, i u primjeru (17) postoji jak utjecaj autorske riječi na riječ lika, pogotovo ako autor govori umjesto svog junaka i na taj način čitateljima šalje svoju poruku. Ovdje se autorski govor stapa sa govorom junakinje.

(18) В этой части праздника все вспоминали о Тане, остроумнейшей придумищице шарад, а самые проникательные из дам переглянулись: бедная девочка!

Бедная девочка тем временем проживала в симпатичном логове на Васильевском острове у друга Алешки. (K1 33)

¹⁸ .. a Sonječka nikako nije mogla iz srca izbaciti samilost: siročće, jedna djevojčica, dječiji dom... Gospode, pa kako je to moguće.. (K1p 26)

Primjer (18) započinje tako što gosti počinju spominjati Tanju, te daju komentar: *бедная девочка!*. U navedenom primjeru postoji vrlo tanka granica između upravnog i slobodnog neupravnog govora. Za slobodni neupravni govor specifična su sredstva ekspresivne sintakse, pa u primjeru (18) imamo eksklamativnu rečenicu. Ponekad je slobodni neupravni govor efikasniji u prenošenju afektivnosti za razliku od upravnog govora (Katnić-Bakaršić 2007: 119). Naime, zanimljiv je naredni paragraf u kojem autorica preuzima tačku gledišta (frazološku) tih dama, te je ironizira (*Бедная девочка тем временем проживала в симпатичном логове на Васильевском острове у друга Алешки.*), kao i samu Tanju koja u tom trenutku zapravo uživa.

Tuđi govor je povezan i sa pitanjem tačke gledišta. Kao što smo u prethodnim primjerima primijetili, autorski govor se miješa sa govorom lika. Autorska obrada tuđeg govora može jasno prenositi osjećanja i misli, pri čemu se iznalazi karakterističan tekst, ali se o liku pri tome govori u trećem licu. S druge strane, formira se vid pripovijedanja koji se naziva unutarjni govor ili unutarjni monolog. Unutarjni monolog je dat u prvom licu i na njega ima jak utjecaj autorska prerada. Autor često u unutarnjem monologu ukida individualnost ličnosti koja se pojavljuje u upravnom govoru i zamjenjuje je pravim autorskim riječima. Dakle, autor se ovdje pojavljuje u ulozi redaktora koji prerađuje tekst date ličnosti (Uspenski 1979: 66).

S obzirom na to, pogledajmo nekoliko primjera unutarnjeg monologa:

(19) Она не понимала ни сложных пространственных задач, ни тем более элегантных решений, но она чужла в его странных игрушках отражение его личности, движение таинственных сил и счастливо проговаривала про себя свой заветный мотив: „Господи, господи, за что же мне такое счастье..“ (К1 15)

Primjer (19) je također praćen autorskim kontekstom, ali primjećujemo prelazak autorskog govora na govor lika koji je odvojen navodnicima. Takav govor dat je kao unutarjni monolog lika. Kada govorimo o unutarnjim monolozima bitno je naglasiti da na taj način pisac karakterizira lik njegovim vlastitim razmišljanjima, odnosno to je razgovor koji lik vodi sam sa sobom. Unutarjni monolog lika prepoznajemo i u narednom primjeru:

(20) Но Сонечке и сказанного было достаточно, чтобы заранее отозваться на детское страдание и догадаться о том, что от Тани оставалось сокрытым. „Бедная, бедная девочка, - думала про себя Соня. - И наша Танечка вот так же могла бы, ведь столько всего было..“ (К1 26)

U primjeru (20) pred čitateljem se nalazi Sonječkin unutarnji govor. U ovom primjeru, kao i u prethodnim, Sonječka svoje viđenje i emocije o pojedinim situacijama govori sama sebi. Kao što je već rečeno, ona je subordiniran lik koji je lišen dužih dijaloških sekvenci, a upravo to nam pokazuje kakav je ona lik. „Slobodni neupravni govor je efikasniji i efektivniji u prenošenju afektivnosti čak i od upravnog govora“ (Katnić-Bakaršić 2007: 119). Sonječka utjelovljuje sliku žene koja razmišlja o svojim bližnjim i koja osjeća. Ona je sposobna pomoći, saslušati, vjerujući da će dobro pobijediti loše. U navedenom primjeru autorski govor je prekinut Sonječkinim riječima koje su odvojne navodnicima.

(21) В поезде Соня не уснула, все думала о том, какая прекрасная жизнь происходит у ее дочери и мужа, какое молодое цветение вокруг, как жаль, что у нее уже все прошло, и какое счастье, что все это было.. (K1 33)

U primjeru (21) primjećujemo upotrebu forme trećeg lica i odsustvo navodnika ili nekog drugog pokazatelja prelaska sa autorskog govora na govor lika. Autorski govor koji se stapa sa govorom lika ispunjen je emocionalnošću, svojstvenom stanju lika i njegovom unutarnjem monologu (*и какое счастье, что все это было..*) što pokazuje upotreba nedovršene rečenice. Zato u datom primjeru, kao i u svim prethodnim primjerima, Sonječka koristi niz sredstava ekspresivne sintakse.

Analizirajući primjere, možemo odrediti i poziciju autora. Pozicija autorice u romanu je pozicija subjektivnog posmatrača koji sluša riječi drugih likova, ali ujedno i progovara za njih. Autorica pri prenošenju individualnog govornikovog stila predstavlja čitatelju manir govora karakterističan za određenog lika. Tako smo u prethodnom poglavlju mogli primijetiti koji su govorni činovi specifični za Sonječku, a koji za Roberta Viktoroviča i Jasju, te ko je dominantan, a ko subordiniran lik s obzirom na diskurzivnu moć. S druge strane, u ovom poglavlju slobodni neupravni govor je sačuvao govornu karakteristiku i emocionalnu markiranost iskaza lika.

2.1.3. NEUPRAVNI / INDIREKTNI GOVOR

„Postoje slučajevi kada autor može prepričati govor lika, prikazati njegov sadržaj uz promjenu forme, što znači – prilagoditi ga vlastitom govoru. U takvim slučajevima riječ je o formi neupravnog govora. Nepravni govor jeste prepričani govor, u trećem licu, uz niz drugih promjena (izbacivanje emocionalno-ekspresivnih sredstava, obilježja individualnog stila i slično)“ (Katnić-Bakaršić 2007: 117).

(22) Сострадательная старшая сестра, давно замужняя, великодушно говорила что-то о красоте ее глаз. (К1 1)

(23) Он был ростом мал, остро-худ и серо-сед и не привлек бы внимания Сони, если бы не спросил ее, где находится каталог книг на французском языке. (К1 3)

(24) Он говорит о нем, как можно было бы говорить о старенькой, давно умершей родственнице, кормившей автора в детстве незабываемыми пирожками с начинкой из одной вишни.. (К1 19)

(25) И вдруг посреди обеда Таня, вскинув локти, стала рыдать, тряся волосами и грудями, потом закатилась в истерическом хохоте, а когда припадок неожиданно закончился, она, еще мокрая от слез и вылитой на нее воды, заявила, что немедленно уезжает в Питер. (К1 28)

U romanu postoji vrlo malo primjera neupravnog govora, a u radu su izdvojena četiri primjera. Autorica prepričava govor likova, te ga prilagođava vlastitom govoru. U svim primjerima govor je u trećem licu: *Сострадательная старшая сестра, давно замужняя, великодушно говорила что-то о красоте ее глаз (22); Он был ростом мал, остро-худ и серо-сед и не привлек бы внимания Сони, если бы не спросил ее, где находится каталог книг на французском языке (23); Он говорит о нем...(24); она, еще мокрая от слез и вылитой на нее воды, заявила, что немедленно уезжает в Питер (25)*. U navedenim primjerima nema emocionalno-ekspresivnih sredstava ili obilježja individualnog stila koji su svojstveni upravnom i slobodnom neupravnom govoru. Kako Bahtin navodi (1980: 141), nepravni govor je najmanje razrađen šablon prenošenja tuđeg govora. Dakle, nepravni govor ne daje osobine individualnog stila likova nego zahvaljujući ovom šablonu autor prepričava govor lika, te kao u prethodnim primjerima u velikoj mjeri učestvuje u opisu govora i ponašanja lika.

2.2. ROD I GOVORNA KARAKTERIZACIJA LIKOVA

Dijalog reflektira i razlike u govoru žena i muškaraca, te se i na tom planu može govoriti o govornoj karakterizaciji likova. Autorica Katnić-Bakaršić (2003: 195) ističe dva ključna aspekta ovog pitanja. Prvi aspekt jeste „kako žene govore, tj. kako su naučene da govore“, a drugi aspekt jeste „kako muškarci govore o ženama” (s posebnim akcentom na analizu stereotipa, seksističkih metafora, poslovice i slično).

„Proučavanja položaja žena kroz vijekove nameću implicitno problem norme, to jeste određenja u odnosu na koje bi se taj položaj mogao procijeniti. To određenje može biti položaj žena u prethodnoj epohi, nekoj društvenoj klasi ili jednostavno položaj žena u odnosu na grupu suprotnog spola – muškarce. U tom slučaju bi se na osnovnu poređenja moglo reći da se položaj žena pogoršao ili da je podređen u odnosu na položaj muškaraca“ (Mišel 1979: 8). Mišel u knjizi „Feminizam“ (1979) ističe kako se kroz vijekove položaj žena mijenjao. Ono što je vrlo zanimljivo jeste da i danas živimo u patrijarhalnom društvu, a ako se osvrnemo na prethodne vijekove, u navedenoj knjizi možemo pronaći da je žena imala samo tri bitne obaveze: kuću, djecu i crkvu.

Govor književnih likova se može interpretirati iz različitih pozicija. Naime, književni tekst ima svoje stvarne implicitne čitatelje, a kritički analitičari mogu zauzeti različite pozicije u interpretaciji („klasičnu“ mušku, klasičnu žensku, ili poziciju kritičkoga čitatelja / čitateljke) (Katnić-Bakaršić 2003: 196).

Klasična istraživanja su ukazala na razlike u govoru rodova, pa se smatralo da žene lakše prihvataju ono što je standard, odnosno prestižna varijanta jezika, da imaju više emocionalno-ekspresivnih sredstava u govoru, više oklijevanja, manje govore u javnim situacijama, a više u privatnim; rjeđe se javljaju za riječ na sastancima; u govoru imaju manje direktiva od muškaraca i više posežu za strategijama učtivosti, ponekad i hiperučtivosti (Katnić-Bakaršić 2003: 195).

Autorica Katnić-Bakaršić (2003: 198) ističe da su koncepciji „muškoga“ načela strane ljubav i snovi, odnosno da za njega „ljubav i snovi“ predstavljaju tuđu „drugost“, dok borba za dominacijom, ostvarivanjem „viših“ ciljeva, predstavlja njegovu suštinu te mu se suprotstavlja upravo koncepcija svojstvena ženskom načelu. Tako je u romanu Robertova

dominacija suprotstavljena Sonječkinom ženskom načelu. Robert je portretiran kroz kompleks „hladnih“, emocionalno distanciranih riječi i ponašanja prema Sonječki.

Interpretacijom govora likova u romanu možemo pratiti i razlike u govoru između Sonječke i Roberta Viktoroviča. Vratit ćemo se na pojedine primjere dijaloga koje smo analizirali u prethodnom poglavlju.

U primjerima (8), (9) i (10), koji su analizirani već sa aspekta diskursne stilistike i pragmastilistike, nalazi se još jedno pitanje vrijedno pažnje. Naime, replike iz navedenih primjera su vrlo jasni pokazatelji da je Sonječka, kao djevojka, vrlo neiskusna, da ne umije govoriti, pa samim tim ni misliti. Sonječkina subordiniranost se stalno interakcijski potencira, diskurzivno naglašava te ne postoji iskorak iz zadate uloge, niti bilo kakvo ignorisanje sagovornika. Sonječka nema niti jednu javnu ulogu osim da bude kćerka, sestra, Robertova žena i Tanjina majka.

Robert ima veću moć – kao muškarac, kao muž i otac. Sonječka niti u jednoj situaciji nema moć kontrolisanja dijaloških sekvenci ili bilo koje druge okolnosti (8, 9, 10). Robert je osoba koja zna najbolje za nju, za njihov zajednički život, pa i za budućnost njihove kćerke Tanje (10). U primjeru (8) Robertove replike služe da Sonječku „postave na njeno mjesto“, kao majku i ženu, koja je samim tim neiskusna, ne zna govoriti ili čak misliti. Sonječki nije data interakcijska jednakost, a svaki razgovor sa mužem prikazan je kao obrazac asimetrične moći, u kojoj Robert Viktorovič kao dominantan lik govori češće, duže i naređuje naspram Sonječkinih kratkih replika poslušnosti.

Posebno je interesantno kako on prilagođava svoju moć različitim sagovornicima i konkretnim situacijama (9 i 10) pa u takvoj dominantnoj poziciji koristi sva jezička sredstva koja će tu moć pojačati. Naime, Jasjevo pojavljivanje čini preokret u njegovom govoru (11, 12). Od lika koji upravlja svim dijaloškim sekvencama, postaje lik koji razgovara kroz šutnju. A u njihovom odnosu, Jasja postaje dominantniji lik. Ona započinje i završava dijaloške sekvence u razgovoru sa Robertom Viktorovičem, te interaktivna je u javnim i prostornim situacijama.

Jasja je prostorno slobodnija u odnosu na Sonječku. Sonječka je ženski lik prikazan u kući, gdje je izvor njene subordiniranosti briga o hrani, pranju, zdravlju porodice, dok je Jasja stavljena u vanjski, javni prostor. U odnosu na Sonječku, Jasjeve relacije su sa interaktantima simetrične (16) ili kada su asimetrične, ona je u dominantnoj poziciji (12). Djevojka poput

nje, sa ovako raznovrsnom biografijom, ne može biti pasivan lik. U primjeru (9) zanimljivo je da Jasjina šutnja i subordinacija nisu rezultat onoga kako su žene naučene da se ponašaju. Ona je sagovornik koji kontroliše ne samo dijalog nego i odnos sa Robertom Viktorovičem.

S druge strane, Sonječku možemo posmatrati sa aspekta kako su žene naučene da govore i da se ponašaju. Ona je produkt dugovijekovnog načina odgoja žena, te okvira kakva žena treba biti i koje su njene jedine obaveze. Njen govor je praćen tim pravilima, pa zato Sonječku doživljavamo kao vrlo učtivu, pokornu i porodičnu ženu, kao ogledalo muškarca te koja će sve dati da bi sačuvala najveću životnu vrijednost – porodicu. „Kako uz brak tako se i uz porodicu vezuju norme, propisi, prava i obaveze, koje imaju, s jedne strane, pravni karakter, a s druge, moralni, odnosno onaj koji se reguliše običajima i tradicijom zajednice“ (Vojvodić 2012: 140).

2.3. ULOGA IMENA „SONJEČKA“ U SKLOPU GOVORNE KARAKTERIZACIJE LIKOVA

„Imena likova izuzetno su značajna kao smisaona čvorišta teksta i kao indikatori promjene tačke gledišta. U književnoumjetničkom stilu naročita se pažnja poklanja izboru imena lika, budući da ponekad sadrži elemente ocjene lika, njegove karakteristike, ili ima posebne estetske ili simboličke konotacije“ (Katnić-Bakaršić 2007: 264).

Za autoricu poetika imena je od primarne važnosti. U naslov svog romana „Sonječka“ stavlja ime glavne junakinje, koje čak i izvan naslova ima mnogo značenja. U ruskoj kulturnoj svijesti, slika Sofije je idealna slika koja spaja senzualnost i odlučnost, inteligenciju i djetinjastost. Savršena ženska slika, koju Solovjov razmatra u kontekstu ruske duhovne kulture, bila je utjelovljena u djelima mnogih umjetnika koji su sliku Sofije povezivali s pojmovima ljubaznosti, svetosti i ljepote. Junakinje obdarene ovim imenom, u pravilu, utjelovljuju sliku žene koja razmišlja i osjeća. Sofija je ime koje se u 18. i 19. vijeku pojavljuje u mnogim djelima. Tradicionalno, u ruskoj književnosti, sve junakinje obdarene ovim imenom smatraju se nositeljima mudrosti. To su ljubazne žene koje su sposobne pomoći i saslušati, ponizno noseći svoj križ koji im je pao na sudbinu, ali vjerujući u konačnu pobjedu dobra (Викторовна, Владимировна 2019: 14).

„Sonja“ je u ruskoj klasičnoj književnosti prikazana kao ljubazna djevojka koja voli svijet i koja je obdarena mudročću. Glavne osobine njezina karaktera su, s jedne strane,

poniznost i suosjećanje, a s druge strane ona posjeduje takve kvalitete kao što su postojanost, čvrstina, nefleksibilnost. Autorova tumačenja ove slike utjelovljena su na stranicama djela: „Zločin i kazna“ Dostojevskog, „Rat i mir“ Tolstoja, „Evgenije Onjegin“ Puškina, „Dušica“ Čehova (Викторовна, Владимировна 2019: 15).

U romanu Ljudmile Ulicke „Sonječka“ glavna junakinja se pojavljuje pred čitateljima kao djevojka koja ima sve duhovne kvalitete idealne Ruskinje. Njezina slika utjelovljuje osobine poput poniznosti, dobrote, milosrđa i ljubavi. Autorica, kao i u tradiciji ruske književnosti, lišava junakinju vanjske privlačnosti stvarajući karikiranu sliku:

...нос ее был действительно грушевидно-распльвчатым, а сама Сонечка, долговзая, широкоплечая, с сухими ногами и отсиделым тощим задом, имела лишь одну статью – большую бабью грудь, рано отросшую да как-то не к месту приставленную к худому телу. Сонечка сводила плечи, сутулилась, носила широкие балахоны, стесняясь своего никчемного богатства спереди и унылой плоскости сзади. (K1 1)

Glavni događaj u Sonječkinom životu postaje susret sa ljubavlju. A rođenje kćerke za Sonječku predstavljalo je još veću sreću u njenom životu. U romanu junakinja je predstavljena kao jedna jaka žena, kao nosilac božanstvenog načela.

Lik Sonječke kod Ljudmile Ulicke jeste autorska igra s književnim značenjima. Junakinja u svojoj osnovi ima sve osobine poput mudrosti, nježnosti, ljubaznosti, ali njena slika kod čitatelja povezana je sa slikom junakinje priče „Dušica“. Smisao Sonječkinog života u romanu povezan je sa porodičnim vrijednostima, ljubavlju prema mužu i kćeri. Na taj se način njezina slika približava slici junakinje priče Čehova „Dušica“. Dušica Čehova nesposobna je izraziti vlastito mišljenje, a Ljudmila Ulicka njihovu sličnost naglašava upotrebom deminutiva u imenu. Upotrebom deminutiva u imenu glavne junakinje, autorica još jednom naglašava da je Sonječka okarakterisana kao osoba koja se ne može suprotstaviti niti izraziti vlastito mišljenje. Ove paralele smo mogli pratiti u prethodnim poglavljima rada u kojima je detaljno prikazana govorna karakterizacija likova. U svim predstavljenim dijalozima u radu, čitatelj može zaključiti da je glavna junakinja romana po diskurzivnoj moći subordiniran lik, te je sa feminističkog aspekta produkt dugovijekovnog načina odgoja žena, te okvira kakva žena treba biti i koje su njene jedine obaveze. Vrlo je znakovit Sonječkin prvi susret sa Robertom Viktorovičem, odnosno njihovo upoznavanje. Pogledajmo ponovo primjer (5):

- (5) - Давеча я забыл у вас спросить, - своим светящим голосом приговорил он, а Сонечка улыбнулась хорошему слову „давеча“, которое давно ушло из общепринятого обихода в просторечье, - забыл я спросить ваше имя. Простите?
- Соня, - коротко ответила она, все поглядывая, как он разворачивает сверток.
- Сонечка... Хорошо, - как бы согласился он. (К1 6)

Ako ostavimo po strani slučajeve kada je iz neposrednog konteksta jasno kome pripada tačka gledišta koja se upotrebljava u autorskom kontekstu (slobodni neupravni govor), Uspenski (1979: 172) zaključuje da se lako možemo uvjeriti da se jedna lica tokom cijelog pripovijedanja nazivaju jednim te istim imenom (ili pak ograničenim brojem imena-varianta), dok se druga u različitim situacijama na različite načine imenuju. Tako se u primjeru (5) dešava situacija kada glavna junakinja sebe naziva „Sonja“, dok je drugi lik naziva „Sonječka“. Naime, ona se u autorskom kontekstu imenuje kao Sonječka, jer se autorica u ovome slučaju koristi tačkom gledišta njenog muža. S druge strane, njezin muž se kroz cijeli roman imenuje imenom i patronimom – Robert Viktorovič (autorska tačka gledišta i tačka gledišta samog lika). Robert Viktorovič za sebe smatra da je vrlo važan, a imenovanje lika imenom i patronimom označava obraćanje s naglašeno puno poštovanja. Kada govorimo o Sonječkinom imenu, u romanu se uglavnom koristi „Sonječka“, dok samo jednom na početku romana iščitavamo „Sonja“ i na kraju romana „Sofija Iosifovna“. U ovom dijelu dolazi do promjene tačke gledišta autorice, te je autorica oslovljava sa poštovanjem.

Moglo bi se reći da autorica Roberta Viktoroviča opisuje sa stalne pozicije, dok Sonječku opisuje sa više pozicija, pokazujući je na kraju romana u drugačijem osvjetljenju. To je upravo dokaz da njeno ime doista ima vrlo značajna smislaona čvorišta u romanu. Njena najveća pobjeda jeste njena sloboda, odnosno odluka da izabere ono što neće povrijediti drugu osobu. Dakle, govorna karakterizacija likova može da zavisi ne samo od toga čije ime autor govori već i od toga o kome ili u kakvoj situaciji govori, jer su različiti principi opisivanja karakteristični za različite autore.

3. ZAKLJUČAK

U radu su prikazani i analizirani primjeri iz romana „Sonječka“ na diskursnom, strukturalnom i pragmatističkom planu.

Prvi dio rada posvećen je teorijskom objašnjenju pojmova *tuđi govor*, *Griceovo načelo kooperativnosti (saradanje)*, *model učtivosti* i *odnosi moći* pomoću kojih je u glavnom poglavlju interpretiran govor likova u romanu. Pažnja je posvećena upravnom, nepravnom i slobodnom nepravnom govoru.

Sonječka, kao glavna junakinja romana, ne upotrebljuje direktive kao dominantne govorne činove. U njenom govoru prepoznamo dosta oklijevanja, nedovršenih iskaza, prepuštanja turnusa, te propuštanje moćnijem sagovorniku da završi dijaloške sekvence. Naspram Sonječke, Robert Viktorovič je dominantniji sagovornik koji dominantno i dobro argumentirano iznosi svoje mišljenje. Svoju dominaciju nad Sonječkom ne sugerira samo sadržajnim dijelom poruke nego i imperativima, dugom replikom i manjkom takta. On kao dominantne govorne činove koristi direktive.

Sonječka koristi i mnoštvo ekspresiva pomoću kojih izražava svoje emocije i misli. Njoj je svojstvenija upotreba formula učtivosti pri obraćanju svom sagovorniku, dok Robert u rijetkim situacijama koristi ublažene direktive. On u dijaloškim sekvencama narušava maksime laksanja i takta, te je pompezan i sebi pridaje veliku važnost. Njegovo obraćanje Sonječki na početku romana je učtivo, ali takva obraćanja praćena su govorom koji je vrlo neprirodan, izvještačen.

S gledišta Griceovog načela kooperativnosti (saradnje) Sonječka je lik koji manje komunicira u odnosu na Roberta Viktoroviča. U dijalozima između Sonječke i Roberta Viktoroviča narušavaju se maksime relevantnosti, modaliteta, kvaliteta i kvantiteta jer se i narušava obrazac simetrične moći među sagovornicima. Oni su nejednaki u govoru, u ponašanju i u socijalnom kontekstu. Oni kao takvi ne mogu zadovoljiti određene maksime i njihova komunikacija ne može biti uspješna sve dok jedno od njih smatra da je moćnije od svog sagovornika.

S druge strane, Jasja je primjer lika koji u različitim scenama, tj. u različitim socijalnim ulogama, može mijenjati svoj stil i prelaziti od dominantnog u subordiniranog govornika i obratno. U razgovoru sa Sonječkom ona je subordiniran lik, dok u razgovoru sa Robertom Viktorovičem postaje dosta dominantnija. Kao frekventne govorne činove koristi prijedloge,

ublažene direktive, te za njihov odnos je vrlo karakteristična neverbalna komunikacija. Neverbalna komunikacija u ovom slučaju je dovoljna i sasvim je prirodna u svakodnevnim razgovorima, a razlog njihove šutnje jeste dobro međusobno razumijevanje.

Također, bitno je naglasiti da je tuđi govor povezan i sa pitanjem tačke gledišta, odnosno kada autorski govor prelazi na govor lika. Tada autorska obrada tuđe riječi jasno prenosi Sonječkina osjećanja i misli, te se formira vid pripovijedanja koji se naziva unutarnji govor (ili unutarnji monolog).

Dakle, Sonječku možemo posmatrati sa aspekta kako su žene naučene da govore i da se ponašaju. Ona je produkt dugovijekovnog načina odgoja žena, te okvira kakva žena treba biti i koje su njene jedine obaveze. Njen govor je praćen tim pravilima, pa zato Sonječku doživljavamo kao vrlo učitivu, pokornu i porodičnu ženu, kao ogledalo muškarca. Dakle, u romanu postoje tri različite žene: Sonječka, Jasja i Tanja. Predstavljena su tri različita tipa ženskosti, pa samim tim i govora. Sonječka je ženski lik prikazan u kući, gdje je izvor njene subordiniranosti briga o hrani, pranju, zdravlju porodice, dok je Jasja stavljena u vanjski, javni prostor.

Sonječka kod Ljudmile Ulicke nesposobna je izraziti vlastito mišljenje, a autorica tu osobinu naglašava upotrebom deminutiva u imenu. Autorica je na početku romana naziva „Sonja“, zatim ona dobija ime „Sonječka“ i na kraju se zbog njenih godina imenuje „Sofija Iosifovna“ što predstavlja promjenu autorske tačke gledišta.

U konačnici može se zaključiti da stil pisanja Ljudmile Ulicke sadrži elemente ruskog realizma, te da piše iz ženske perspektive o međuljudskim i porodičnim odnosima. Dakle, problemi usko ljudski, porodični, odnosi u porodici jesu elementi koji ulaze u prozu ove autorice.

Istraživanje je potvrdilo da se govorna karakterizacija ostvaruje putem različitih govornih činova, Griceovog načela kooperativnosti, odnosa moći i strategija učitivosti, te se prikazuju i emocionalna stanja govornika, njihovi međusobni odnosi, kao i njihov položaj u društvu.

4. LITERATURA

1. Bahtin, M. (1980) *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
2. Bakšić, S., Bulić, H. (2019) *Pragmatika*. Sarajevo: Bookline.
3. Егорова, Н. А. (2007) *Проза Л. Улицкой 1980-2000-х годов (проблематика и поэтика)*, у: диссертация... кандидата филологических наук : 10.01.01 Волгоград, 2007 180 с. РГБ ОД, 61:07-10/988
<http://www.dslib.net/russkaja-literatura/proza-l-ulickoj-1980-2000-h-godov.html>
[pristupljeno 3.4.2022.]
4. Felman, S. (1993) *Skandal tijela u govoru (Don Juan s Austinom ili zavođenje na dva jezika)*. Zagreb: Naklada MD.
5. Голуб, И. Б. (2004) *Стилистика русского языка*. Москва: Айрис Пресс.
6. Grice, Paul (1989) *Studies in the Way of Words*. Cambridge, London: Harvard University Press.
7. Ivanetić, N. (1995) *Govorni činovi*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
8. Katnić-Bakaršić, M. (2007) *Stilistika*. Sarajevo: Tugra.
9. Katnić-Bakaršić, M. (2003) *Stilistika dramskog diskursa*. Zenica: Vrijeme.
10. Katnić-Bakaršić, M. (2012) *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Naklada Zoro.
11. Koduhov, V. I. (1955) *Способы передачи чужой речи в русском языке*, у: *Учение записки*. LGPI, im. A. I. Gercena, t. 104, str. 107-172.
12. Kovtunova, I. I. (1953) *Несобственно прямая речь в современном русском литературном языке*, у: *Русский язык в школе*, br. 2, st. 18-27.
13. Leech, G. (1980) *The Principles of Pragmatics*. Longman, London, New York.
14. Lešić, Z. (2005) *Teorija književnosti*. Sarajevo: Publishing.
15. Levinson, S. (1983) *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Маркович, П. В. (2000) *Справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ – русский язык для всех*. Dostupno na:
<http://www.gramota.ru/slovari/dic/?word=%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B0&all=x> [pristupljeno 13.3.2022.]
17. Mey, J. L. (2001) *Pragmatics: An Introduction, 2nd edition*. Malden (USA), Oxford (UK), Carlton (Australia): Blackwell Publishing.

18. Mišel, A. (1997) *Feminizam*. Beograd: Plato.
19. Mukaržovski, J. (1986) *Dve studije o dijalogu*, u: *Struktura pesničkog jezika*. Beograd: Nolit.
20. Pintarić, N. (2002) *Pragmeti u komunikaciji*. Zagreb: FF press.
21. Searl, J. R. (1969) *Speech acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. Solar, M. (1990) *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
23. Šarić, Lj. (1999) *Pragmatička načela: načelo kooperativnosti*, u: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike* (ur. Lada Badurina i dr.), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb-Rijeka, str. 735-739.
24. Uspenski, B. A. (1979) *Poetika kompozicije i semiotika ikone*. Beograd: Nolit.
25. Викторова, В. Ю., Владимировна, А. К. (2019) *Символика образа Софии в произведениях Улицкой „Сонечка“ и Т. Толстой „Соня“*. Издательство „Грамота“, [online], No11, pp. 14 – 18. Dostupno na: <https://cyberleninka.ru/article/n/simvolika-obraza-sofii-v-proizvedeniyah-l-ulitskoy-sonchka-i-t-tolstoy-sonya/viewer> [pristupljeno 3.4.2022.]
26. Vojvodić, J. (2012) *Tri tipa ruskog postmodernizma*. Zagreb: Disput.

5. IZVORI

1. Улицкая, Л. Е., *Сонечка*. Dostupno na:
<https://www.litmir.me/br/?b=70913&p=1> [pristupljeno 12.11.2021.]
 2. Ulicka, L. E. (2009) *Sonječka i druge priče*. Zagreb: Sysprint. Dostupno na:
<https://www.scribd.com/document/378967223/Ljudmila-Ulicka-Sonjecka-i-Druge-Price-2> [pristupljeno 10.11.2021.]
- Preveo: Igor Buljan